

Copyright © 2015 T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı

<http://genclikarastirmalari.gsb.gov.tr/>

Gençlik Araştırmaları Dergisi • Nisan 2015 • 3(1) • 145-167

ISSN 2147-8473

Başvuru | 26 Şubat 2015

Kabul | 7 Nisan 2015

OnlineFirst | 30 Nisan 2015

Makale

Yenilenen Mekân, Gençleşen ve Değişen Kamusal Alanlar: İstanbul Üsküdar Meydanı Örneği

Yunus Çolak^a

Öz

Türkiye’de son on yılda özellikle İstanbul’da gerek devlet gerekse özel/vakıf üniversitelerinin sayısı artmıştır. Kent dışında geniş alanlar üzerine kurulu kampüs yapılanmaları barındıran üniversitelerin yanında iş merkezlerinden dönüştürülen görece daha küçük ölçekli mekânlara sahip üniversitelerin sayısı da İstanbul’da hızla artmıştır. Bu okulların çektiği genç nüfus, kent merkezlerinin de içinde yer aldığı kamusal mekânı kullanırken dönüştürmektedir. Gençliğin, aileden ve ev sorumluluklarından uzakta, kent mekânını kullanarak ürettiği kamusal alanlar, durağan kent coğrafyasını hareketlendirmekte; ona yeni biçimler ve işlevler yüklemektedir. Bu durum gençleri kamusal alanı dönüştüren birer aktör hâline getirmektedir. Bu sebeple kamusal alanı dönüştüren baskın genç nüfusun kent merkezlerinde ve kent merkezindeki meydanlarda nasıl konumlandıkları ve buralarda ürettikleri dinamik kamusal alan süreci önemli hâle gelmektedir. Bu makalede fiziksel ve mekânsal değişimin yoğun yaşandığı Üsküdar’da gençlerin mekândaki konumları, ürettikleri kamusal alanlar ve kamusal alanın dönüşümü ele alınmaktadır. Üsküdar’da gençleşen/yenilenen mekânın gençler tarafından giderek daha fazla kullanıldığı ve bu kullanım sırasında gençlerin yeni bir kamusal alan oluşturduğu bu çalışma kapsamında ulaşılan en önemli sonuçlardan birisidir.

Anahtar Kelimeler: Mekân • Kamusal Mekân • Üsküdar • Gençlik

^a Yunus Çolak, Kırklareli Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Kofçaz Yolu, Kırklareli
Çalışma alanları: Konut politikaları; Kentsel adalet; Kent ve siyaset; Kentsel dönüşüm
Elektronik posta: ahiyunuscolak@gmail.com

Toplumsal bir aktör olarak gençliğin kentsel mekânı kullanımı, mekânın yeni biçimler ve işlevler kazanmasında belirleyici etken olmaktadır; hatta kamusal alanın tanımlanmasında gençliğin kamusal mekân kullanımı etkili olmaktadır. Buna karşın, gençlik merkezli pek çok araştırmada gençliğin bu etkisi sorgulanmamaktadır. Oysa genel olarak gençler özel olarak kent mekânındaki üniversite gençliği; mekândaki akışları, güzergâh tercihleri, boş vakit değerlendirme biçimleri, donatı ihtiyaçları, barınma tercihleri, gece kullanımları gibi faktörler yoluyla kent coğrafyasını doğrudan ve diğer unsurlardan daha özgün biçimde etkilemektedir (Yavuzer, Meşeci ve Sertelin, 2005). Bu kullanımlarda kesişen karşılaşmalar, beklentiler ve zıtlıklar kamusal alanı yeniden tarif etmekte; kentteki ekonomik dokudan mimari işleve ve kent yönetimine kadar uzanan siyasal alanla irtibatlı sonuçlar doğurmaktadır.

Gençlik ile kent ve kentsel mekân arasındaki ilişkide kamusal alanlar diğer mekânlardan daha farklı bir yere sahiptir. Evin ve okulun dışına taşan ilişkiler kamusal mekânlarda var olur. Lise sonrasında, özellikle üniversitede, gençlerin mekân kullanımında kamusal mekânların giderek daha fazla yer kapladığı hatta –uyku ve diğer temel ihtiyaçlar dışında– gençlerin zamanlarını kamusal niteliği bulunan yerlerde geçirmeye başladıkları söylenebilir. Bu bağlamda kamusal mekânlar ağırlıklı olarak gençler tarafından kullanılmaktadır.

Gençlerin kamusal mekân kullanımlarını analiz edebilmek üzere, değişim süreçlerinin hızlı yaşandığı bir metropol olan İstanbul'daki bir kamusal mekân belirlererek alan incelemesi yapılmıştır. İnceleme alanını Üsküdar Meydanı ve çevresi (meydana bağlanan alanlar) oluşturmuştur. Üsküdar Meydanı, İstanbul'daki geleneksel meydanlar içerisinde (Aksaray, Beyazıt, Eminönü ve Taksim) en hızlı dönüşen mekânların başında gelmektedir. Çok yoğun bir biçimde kullanılan meydan uzun süredir Marmaray inşaatına ev sahipliği yapmış, ayrıca meydanın önemli bir parçası olan sahil şeridi de yakın zamana kadar kapalı tutulmuştur. Kısa bir süre önce tamamlanan çalışmalar ile geleneksel işlevlerini kaybeden meydan, artık iki kıtayı birbirine bağlayan, mesafeyi ve süreyi kısaltan Marmaray'a ev sahipliği yapmaktadır. Marmaray ile birlikte yoğun bir insan ve ulaşım trafiği içerisinde kalan meydan ve meydana bağlı alanlar hızlı bir dönüşüm süreci yaşamaktadır. Öte yandan Üsküdar merkezi ile doğrudan irtibatlı üniversite kampüslerinin açılması, üniversite çerçevesinde barınma mekânlarının teşekkülü; bölgede İstanbul'un geri kalanından farklılaşan bir demografinin toplanması sonucunu doğurmuştur.

Dolayısıyla, ulaşım çözümleri ile birlikte ilçeyi ve merkezin sosyal yapısını değiştiren koşullar Üsküdar'ı, İstanbul'un diğer ilçelerinden farklılaşan bir yapıya bü-ründürmektedir. Kamusal mekânın kullanımında kısa bir zaman öncesine kadar yer almayan pek çok işlev eklenmekte; mekân bir araya gelmenin siyasal araçlarla beslendiği bir kamusal alana uç vermektedir.

Bu çalışmada kamusal alan tartışmalarından yola çıkılarak bu alanı belirleyen aktörler ekseninde gençliğe dair bir sorgulama yapılmaktadır. Kamusal alanın mekânsal karşılıklarına temas edilerek Üsküdar'ın, İstanbul kent mekânı içinde değişen rolü, biçimleri ve işlevleri ele alınmaktadır. Üsküdar meydanını ve bu meydanın çevresini kullanan gençlerin ve mekânı kullanma pratiklerinin artışı değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmelerin amacı Üsküdar Meydanı örneğinde, dönüşen kamusal mekânlarda gençlerin ürettiği kamusal alanları ve bu kamusal alanın değiştirdiği mekânın yeni koşullarını anlamak ve açıklamaktır.

Gençlik ve Kamusal Alan

Özünde *herkesin eşit şartlarda kendine bir alan açtığı yer* şeklinde tanımlanan kamusal alan, bir sosyal grup olarak gençliğin belirleyici aktör olmasına imkân tanır mı? Türkiye'de, gençlerin kamusal alanda eşit düzeyde bir etkinlik ortaya koymaları yönünde engeller var mı? şeklindeki sorular, gençliğin çeşitli siyasal ve toplumsal gruplarca yapılan tariflerini düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Zira gençlik bu *tanımlarla* kamusal alanı, imkânları kavuşabilmekte ve/veya sınırlandırılmaktadır.

Kamusal alan kavramı, büyük ölçüde demokrasi ve demokrasi çerçevesinde yürütülen tartışmalarla yakın ilişki içerisindedir. Özgürlük, insan hakkı, her türlü baskıya ve totalitarizme karşı olma vb. hususlarla *kamusal alan* kavramı birlikte değerlendirilmektedir. Kamusal alandan karşıt görüşlerin ve siyasal tarafların aracılık mekânı olmasının yanında totaliter rejime zıt bir yaşam alanı hayaline vücut buldurması beklenmektedir. Kamusal alan, bir *alan* olarak çeşitli itirazlara rağmen bir mekânsallığı içermektedir. Bu, çoğu kez “ev dışında”, “halkın toplandığı”, “demokratik taleplerin dile getirilebildiği”, “politik tartışmaların yapıldığı” bir alan olarak kurgulanmaktadır (Walton, 2012).

Kamusal alan, devlet alanı ve özel alan arasında, politik sorunlar dâhil toplumsal olan her şeyin müzakere edilebildiği yer olarak nitelenmektedir. Özü itibarı ile mü-

zakerenin imkân bulduğu bu alanın iki temel özelliği sürekli vurgulanmaktadır: Aleniyet/açıklık ve dünyevilik/sekülerizm (Walton, 2012). Yaygınlığın, açıklığın olduğu kadar dünyanın kendisi ile irtibatlı kılınan bu alan düşünölmeye başlandığında, bir mekânsal form aransa da çağdaş bir takım araştırmacılar ve yazarlar bu arayışın beyhudeliğini özellikle belirtmişir (Özbek, 2010). Bir mekânsallık arayışına girmeden medya organları, özellikle de bugün sosyal medyanın kendisi bir kamusal alanı ortaya koymaktadır. Bu fikre göre “Çağdaş kamusal alan medyanın rolünden ayrılmaz.” (Walton, 2012). Şu hâlde ondaki aleniyeti de içine katarak medyayı kamusal alan çerçevesinde düşünmek mümkündür. Zira demokrasi gibi bir kurucu unsurun garantisi bu kamusal alan pratiğı ile temin edilmektedir.

Kamusal alan, Türkçedeki olağanca karışıklığı (Tanyeli, 2007) bir tarafa bırakılarak devletin müdahalesinin olmadığı bir sivillikle inşa edildiğinde, bu sivilliğe yönelik tehditler de belirginleşir. Belirginleşen bu tehdit, sivil alanı da hegemonyasına almak isteyen ticarileşmedir. Avrupa sömürgeciliğinin tarihine kadar götürölebilecek olan ticarileşme baskısı yüzyılın ortalarından sonra bir “hegemonik istila” görünümünde olmuştur (Floris, 2012). Dolayısıyla özgürlüğü ve aleniyeti vurgulanan kamusal alanda müzakereyi temin edecek yalnızca devlet değildir; bir anlamda *kamusal alan mahremiyeti* olarak nitelenebilecek bu ortama ticari yapılar da girmektedir. Habermas’ın dile getirmiş olduğu gibi, kamusal alan bir politik katılım yeridir; politik katılım da sahnede konuşmak gibidir. Bu sahne, müzakerenin ve politik etkileşimin (debate & deliberate) alanıdır. Kavramsal olarak *kamusal alan* devletten ayrı ve ilkesel olarak devlete karşı konumlanmıştır. Kamusal alan resmî ekonomiden ayrı, pazar ilişkilerinin değil söylemsel ilişkilerin alanıdır. Habermas’ın bu yaklaşımı, eleştirel toplumsal kurama ve demokratik politikaya ilişkin sarsılmaz bir inancın eseridir. Habermas’a göre geç kapitalist toplumların demokrasisini anlamak ve ona gerekiyorsa bir alternatif sunmak için *kamusal alan* fikri ile hareket edilmelidir. Devletin eleştirel kontrolü için devletin işleyişi hakkında bilgilerin kamuya açık kılınması amaçlanmaktadır. Bu sayede kısıtlanmamış bir kamuoyunun tesisi kamusal alanda gerçekleşeceği düşünölmektedir. Bu alanda, tartışma herkese açık olacak, özel çıkarlar tartışmaya dâhil edilmeyecek ve statölere dayalı eşitsizlikler bulunmayacaktır (Habermas, 2010).

Kamusal alan kavramının toplum ve toplumun bir arada bulunması fikrinden hareketle ortaya çıktığı görölmektedir. Özbek’in (2010) tanımlandığı gibi, kamusal alan

“toplumsal formasyon alanları” ve “kurumları” üzerine bir çözümlemedir. Özbek, kamusal kavramını, demokrasinin yaşadığı meşruiyet krizi ile ilişkilendirmektedir. Modern kapitalist toplumun önünde duran ve birbiri ile çatışma hâlindeki liberal demokrasiler ve radikal sosyalist demokrasiler, kamusal alana yükledikleri anlam ile birbirlerinden ayrılmaktadır. Radikal ve sosyalist demokrasiler kitle demokrasisi anlayışından hareketle kamusal alanı merkeze almakta, kamusal alanı; eleştirel akıl ve rasyonel rızaya bağlı bir öz yönetimle ilişkilendirmektedirler. Söz konusu modern öz yönetim, kamusal alan ile kurduğu yeni irtibat sayesinde hukuk devleti ve müzakereci demokrasi arasındaki bağı radikalleştirmiştir (Özbek, 2010). Sonuç olarak radikal bir demokrasi anlayışı sayesinde modernitenin yeniden üretiminden bahsetmek gerekmektedir. Kamusal alan kavramının ve gerçekliğinin burada üstlendiği rol, Fordist devlet kapitalizmi ve reel sosyalizm krizini aşmak için türetilmiş; neoliberalizm, sivil toplumculuk, postmodernizm, partikularizm, milliyetçilik ve dinsel reaksiyonizm gibi modernite eleştirilerine karşı bir yeniden üretim alanı ortaya çıkarmaktır. Özbek, kamusal alan ile ilişkili düşünmemiz gereken sivil toplum oluşumlarını, muhalif sivil toplum ve hegemonik sivil toplum ayrışması üzerinden bir okumaya tabi tutmaktadır. Buna göre, hegemonik dil, mücadele edilmesi gereken konuları ertelerken muhalif bir sorgulamayı ancak muhalif bir sivil toplumun sağlayacağını vurgulamaktadır. Kökleri ve kavramsal tekabülü 18. yüzyıla kadar götürülebilecek sivil toplumun 1980’lerde yeniden ve tüm dünyada dikkat çekici bir konu olarak ortaya çıkması, yeni toplumsal hareketler ve bu hareketlerin korunması, sermayenin ve iktidarın dışında kalan özgür bir iletişim alanını arayışından kaynaklanmaktadır. Bu arayış özü itibarı ile Rousseau’nun genel irade kavramının işletilmesi ile ilgilidir. Fakat Rousseau’dan iki yüzyıl sonra, tek tek bireylerin iradelerinin toplamının ötesine geçilerek genel iradeyi var eden müzakere sürecine vurgu yapılmıştır (Özbek, 2010). Dolayısıyla, toplumun bir arada olması, kamusal alanda statik bir durum değil, birlikte birtakım faaliyetlerin de ortaklaşacağı bir dinamizm de içermektedir.

Bütün uyarılarla birlikte, çağdaş bireyin, toplumsal formasyonu kurması için önerilen formül olan kamusal alanı, tanımladığı mekânsallıklarla kavramaya çalışmak gerekmektedir. Bireylerin, gerek aleniyet ilkesi çerçevesinde gerekse kendi sınırları içerisinde ürettiği kamusalıkların, kent içinde sosyalleşmenin gerçekleştiği alanlarla irtibatını kurmak mümkündür. Esasında, medyanın ya da müzakere alanına özgürce imkân veren tüm araçların olduğu gibi bizatihi kentin kendisi, toplumsal dokunun yeniden kurulmasını sağlayacak bir kamusal öğretili ta-

şmaktadır. Özellikle, büyük olayların kendi bünyesinde gerçekleşmesine imkân veren meydanlar bu anlamın yüklendiği kentsel ögeler olmaktadır. Örneğin İstanbul'un kamusal mekânları dendiğinde, ilişki biçimlerinin yeniden üretildiği pek çok yerin yanında, toplumu merkezinde çeşitli amaçlarla buluşturan Taksim, Beyazıt, Eminönü, Sultanahmet meydanlarının tüm ülke için görünürlüğün ve bilinirliğin alanları olduğu Arendt'in (Kahraman, Keyman ve Sarıbay, 1999) de-yimiyle *itibarın* arandığı, Habermasçı bir bakışla, *müzakere imkânının* doğduğu alanlar olarak resmetmek mümkündür. Yani kamusal mekân, kamusal alan için hem bir çıkış yeri hem de müzakere sürecinin bir parçası olabilmektedir. Bu bağlamda kentteki meydanları ve çevrelerindeki mekânsal örgütlenmeleri kamusal alan tartışmalarının bir unsuru olarak kabul etme imkânı vardır.

Burada meydanlar olarak ifade edilen açık kent mekânlarında, kendilerini çevreleyen yapı biçimleri ile ilişkili ve ortak bir yaşamın sürdürülebilmesi için üç temel işlevi yerine getirmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır (Erdönmez, 2014, s. 118): (a) Açık kent mekânı, kolektif toplumsal yaşamın oluşmasına ve her türlü aktiviteye olanak sağlamalı ve aynı zamanda doğal çevrenin topografik yapısıyla ilişkili olmalıdır. (b) Kentsel mekânı oluşturan yapı biçimleri, kolektif bir kimlik oluşturacak şekilde ifade edilmelidir. (c) Mekânsal şekillerin kent dokusu içinde organizasyonu sağlayıcı bir şekilde yer alması gereklidir.

Aktivite, ortaklık ve organizasyon kavramları ile özetlenebilecek bu işlevlerden hareketle, modern bireyin mekânda hareketliliğinin, farkındalığının ve eylem/söylem geliştirme imkânının arttırılmak istendiği görülebilmektedir. Kamusal alanın bu işlevini, kamusal ve bireysel çıkarların algılandığı ve değişim içinde ancak birbirlerine yaslanan, güçlendiren bir kültürle ilişkilendirme imkânı tanıdığı görülmektedir. Zukin'in ortaya koymuş olduğu gibi, bu kamusal alanda karşılaşmalarla üretilen kültürü, o mekâna aidiyet duyanların eliyle yeniden ve sürekli değişimini görmek mümkündür (akt., Erdönmez, 2014). Mekân, onda kültürü var edenlerin eliyle yeni şekillere girme imkânı taşımaktadır.

Kamusal alanlardaki karşılaşmaların ve bu karşılaşmalarla üretilen kültürün, mekânı kullananlar aracılığıyla nasıl dönüştüğünü ve yeniden üretildiğini görebilmek amacıyla hem mekândaki değişim hem de mekânı kullananların pratiklerine bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda bir taraftan değişim sürecinde olan Üsküdar meydanının ve meydan çevresinin nasıl bir kamusal alan sunduğunu diğer taraftan gençlerin bu yeni mekânda ürettiği kamusal alanların

ele alınması, gençlik ve kamusal mekân ilişkisini anlamaya katkı sağlayabilir. Gençlerin, günlük aktivitelerinin; bir arada yapageldikleri işlerin ve mekânda örgütlenerek mekânı örgütleme kapasitelerinin, bir kamusal alan inşa etme sürecine katkı sundukları görülmektedir. Yukarıda da açıklanmaya çalışıldığı gibi, kamusal alanın statik yapının ötesinde ürettiği hareketlilik, genelde gençlik özelde de üniversite gençliğinin yeniliklere açık olması (Kır, 2007), çerçevesinde dinamizm ve geleceğe dair bilinçli bir eylem alanını ortaya koyabilmektedir. Söz konusu alan, her halükarda, kamusal talebi ile birlikte ortaya çıkabilecek ticarileşme tehdidi ile yüküldür. Kamusal alanın inşası, gençlikle kazandığı ivmeyi, mekâna yapılan ticarileşme baskısı ile apolitik bir görünüm kazanırken, üniversite gençliğinin mekân örgütlemedeki katkısını erteleyebilmektedir.

Üsküdar'da Değişen ve Gençleşen Mekân

Üsküdar, İstanbul Boğazı'nın Anadolu kıyısındaki en eski yerleşim birimlerindedir. Osmanlı ve Bizans öncesi dönemde, antik Kalkedon şehrinin limanı olarak işlev gören Üsküdar, Osmanlı egemenliği altında, önemli bir ilim ve kültür merkezi olarak konumlanmış, imparatorluk başkentini Anadolu'ya bağlayan güzergâhın başlangıç noktasını teşkil etmiştir. Bugün, Anadolu yakasında Kadıköy, Ümraniye ve Beykoz ilçelerine komşu olan Üsküdar, yerleşim dokusu itibari ile vadiler ve tepeliklerden oluşan topoğrafyasındaki organik yapıyı muhafaza etmektedir. Üsküdar'ı oluşturan vadilerin kesişerek boğaza sahil şeridi ile birleştiği yerde konumlanan Üsküdar merkezi ise 16. yüzyıldan itibaren gelişen nirengi noktaları ile tespit edilmiş mimari sınırları içinde, sürekli bir dönüşüme konu olmuştur. Osmanlı döneminde Üsküdar Meydanı denince Mihrimah Sultan Külliyesi ve Yeni Valide Külliye binaları arası kabul ediliyordu. Kıyıya paralel gelişmiş kentin, bina blokları arasında iki açıklık Mihrimah ve Yeni Valide Külliyesi'ne ait açıklıklardan ibaretti (Göncüoğlu, 2008).

Üsküdar'ın son on yıldır işlevsiz kalan meydanı, tüm işlevsizliklere rağmen toplumsal görünürlüğün ve hayli mütevazı bir eylemselliğin alanı olmaya devam etmektedir. İşlevini gerçekleştirilemeyerek zorunlu bir güzergâhın parçası olan meydan, tarihsel parçalanmışlığına yeni bölünmeler eklemekte, bu durum Üsküdar'da yeni kamusal alanlara uç vermektedir. Bu bölümde Üsküdar Meydanı'nın ve meydanın çevresinin geçirdiği değişim ele alınarak gençleşen

mekânın nasıl bir süreçte dönüştüğü betimlenmektedir. Böylelikle değişen mekânla, gençlerin ürettiği yeni kamusalık arasında ilişki kurulmaktadır.

Üsküdar Meydanı, tarihinin tüm dönemlerinde suyla olan ilişkisi nedeniyle, önemli bir ulaşım erişim merkezi olmuştur. Millattan önce, Kalkedon kenti için liman işlevi görmeye başlayan Üsküdar, boğaz kenarındaki konumu sayesinde, ticaret ve yolcu hareketliliğinin sürekli yaşandığı bir yer olma konumunu sürdürdü (bkz. Resim 1, 2).

Resim 1: Antik Dönemden itibaren kullanılan Balaban İskelesi'nin Osmanlı Devleti dönemindeki bir görüntüsü.

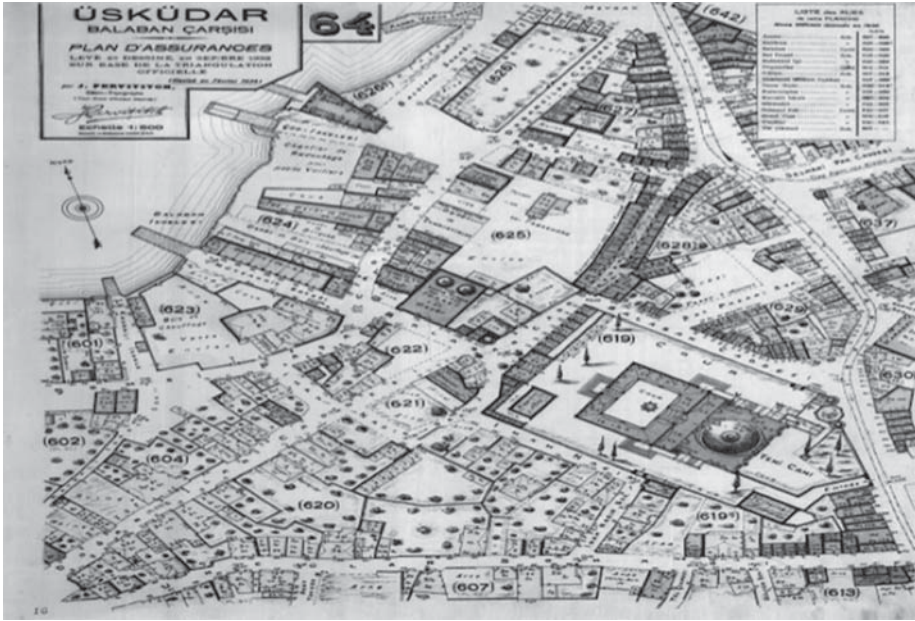

Resim 2: 20. yy başlarında Üsküdar'a gelen deve kervanları.

Bir odak noktası ve açık mekân olmasından ötürü Üsküdar'ın Meydanı niteliğindeki Mihrimah Sultan Külliyesi ve Deniz ve İskele ilişkisi 1728 yılında inşa edilen 3. Ahmet Çeşmesi ile yeni bir nirengi noktası kazanmıştır. 18. yüzyılda yaşamış Üsküdarlı bir tarihçi olan Abdullah Efendi'nin notlarından hareketle bu ilişkinin kentsel bir açıklık oluşturulmasına yönelik hassasiyet sonraki dönemlerde de devam etmiştir.

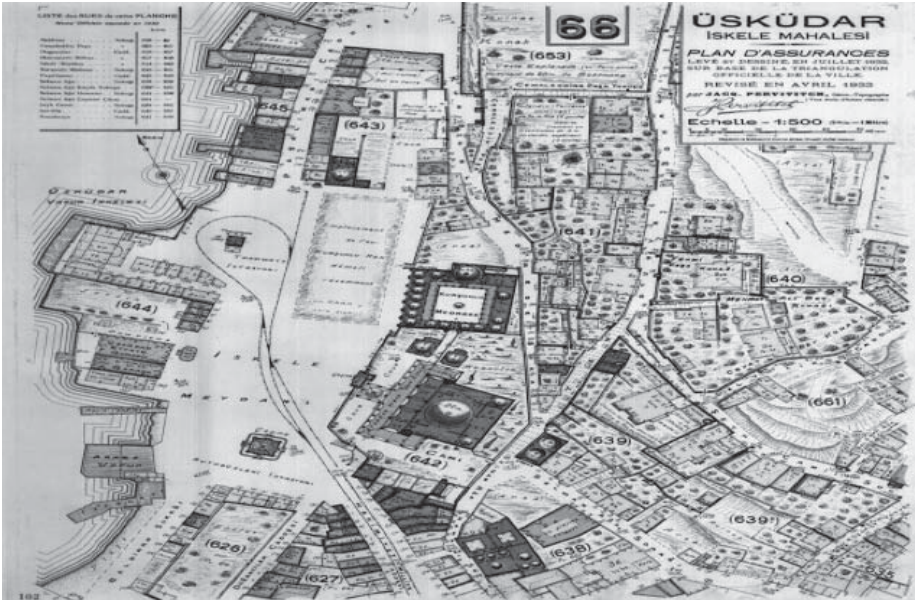
“1200 yılı Zilhicce ayının başlarında (25 Eylül 1786) önce Üsküdar İskelebaşı'ndaki III. Ahmet'in yaptırdığı meşhur çeşmenin tamiri için emir verilmiş ve harap olan kısımları yenilenmiştir. Bu vesile ile çeşmenin etrafında meydan açılmış, çeşmeyi çevreleyen kasap dükkânı, mezbaha ile iskele cihetindeki kayıkçı barınakları yıktırılmıştır. Ardından yine İskelebaşı'ndaki bir kömür mahzeni ile bir Bektaşî tekkesi ve mahzenleri yanında camii civarındaki berber dükkânı da ortadan kaldırılmış ve buradaki büyük bir dut ağacı da kesilmiştir. Böylece cami, çeşme ve iskele üçgeninde yeni ve büyük bir meydan açılmıştır.” (Emecen, 2006, s. 117).

1786'daki bu yıkımların Üsküdar'da ilk meydan yapma çabası olduğu ileri sürülmektedir. Bugünse, Üsküdar Meydanı olarak düşünülen alan, çok daha

Resim 3: İskele Meydanı.

geniş bir sahayı parçalı bir biçimde kapladığı düşünülen bir bölge olarak anılmaktadır. Kıyı şeridinden başlayarak, vadinin içerisine kadar sokulmakta ve

Resim 4: Balaban Çarşısı.

Resim 5: Günümüzde Üsküdar Meydanı (Google Maps kullanılarak üretildi).

Ahmediye'ye¹ kadar uzanan düzlük, kentsel tasarım bağlamında Üsküdar meydanı olarak değerlendirilmektedir. Bu alan parçalı ve farklı kamusalıkları yaşatan unsurlara sahiptir.

“Üsküdar Meydanı olarak adlandırdığımız alan coğrafi şartlar gereği de bir toplanma alanı konumundadır. Kent meydanları araştırmalarında en çok değinilen konulardan ve kent meydanlarının olmazsa olmaz niteliklerinden biri olan ‘meydanın mekân hissi verecek şekilde kapalılık özelliği göstermesi’ Üsküdar Meydanı için coğrafi şartların sağladığı bir ayrıcalıktır. Buna göre ‘gruplanmış meydan’ formunda olan Üsküdar Meydanı, üç tarafı tepelerle çevrili, yalnız kuzey batısından Boğaz’a açık ama Boğaz’ın sınırlandırdığı bir alandır.” (Taşçı, 2012, s. 227).

1 Bu bağlamda Üsküdar Meydanı Ahmediye Meydanı ile birleşmektedir.

Resim 6: 1959'da tüm Meydanı açan düzenlemeden sonra 1970'lerde otopark görünüm.

Üsküdar ilçesi içerisindeki kamusal odakların kent kimliği ile ilçe insanın gündelik diline işlemiş biçimde biçimlenmiş olduğundan bahsetmek mümkündür. Taşçı (2012, s. 216), Üsküdar'a inmek ya da gitmek olarak tarif edilen eylemin, söz konusu meydana ve bu meydanla çevrelenmiş ya da meydan teşekkül etmeden önce orada bulunan çarşılarla gitmek şeklinde bir anlam taşıdığını belirtmektedir.

Gerçekten de Pervitich'in 1930'larda Üsküdar için hazırlamış olduğu detaylı sigorta haritalarının pafta düzeni, bugün Üsküdar Meydanı olarak tarif etmeye çalıştığımız parçalı alanın, özündeki parçalı dokuyu resmedecek şekilde okunabilmektedir. Pervitich haritalarında ayrılan bu paftalar bugünkü meydanın farklı yönelimlerini ortaya koymaktadır.

Tarihsel olarak, Üsküdar Meydanı'nı etkileyen gelişmeleri dikkate alındığında ulaşım ile ilgili üretilmiş kararların meydanın yeniden şekillenmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Kronolojik olarak meydanın gelişimine bakıldığında ilki 1928 yılında faaliyete başlayan tramvayların, meydan için erişilebilirliği arttırdığı görülmektedir. 1930'lardan itibaren o dönemin anlayışına uygun olarak pek çok eski binanın meydan açmak ve abidevi eserleri gün yüzüne çıkartmak gayesi ile yıkımlar ya-

Resim 7: 2014 sonu itibarıyla Üsküdar Meydanı (googlemaps.com).

pılmıştır. Pervitich'de yeri park olarak görülen Kurşunlu Hanı ve imareti bu dönemde yıktırılmıştır. 1950'lerde, meydanın etrafındaki odak noktaları ve sınırlayıcılar konumundaki külliyelerin arasının tamamen açıldığı görülmektedir. Bu dönemde hızla artan araba sahipliği ve taşıt trafiği ile irtibatlı bir biçimde Üsküdar Meydanı'nın araçların yoğun kullanımına açıldığı ve hatta bir otopark görünümüne kavuştuğu söylenebilir. Bu durumun oluşmasında arabalı vapurların Üsküdar İskelesi'ne yanaşması etkili olmuştur. Avrupa yakasını Asya yakasıyla araba trafiği üzerinden bağlayan bir noktaya dönüşmesi meydanın giderek araba trafiğini artırmıştır. Ayrıca araçların arabalı vapur için oluşturdukları kuyruklar da meydanın kimi zamanlarda adeta bir otoparkı andırmasına neden olmuştur.

Otomobil sayısını artması ve trafiğin yoğunlaşmasıyla birlikte 1966 yılında tramvayların kaldırılması sonucunu beraberinde getirmiştir. Üsküdar Meydanı için önemli aşamalardan biri 1987 yılında açılmış olan uluslararası davetli bir kentsel tasarım yarışmasıdır. Birinci olan proje hayata geçmemiş, Marmaray'ın gündeme gelmesiyle de devre dışı kalmıştır. 1985 yılında açılan Üsküdar Harem Sahilyolu ile birlikte meydandaki trafik baskısı da artmıştır.

İnşaat çalışmaları 2005'te başlayan ve 2013 yılında faaliyete giren Marmaray, karayolu bağlantıları ile önemli bir odak noktası olan, Anadolu otoparkı Harem'e yakınlığı ile nüfus çeken, kıyı bağlantıları ile Anadolu yakasına geçiş güzergâhı olan Üsküdar'ı, Kadıköy ve Zeytinburnu akslarıyla da doğrudan irtibatlı bir mer-

kez hâline getirmiş oldu. Marmaray'ın inşa edildiği yerde daha önceden bulunan pek çok kamusal öge başka yerlere taşındı. Ve faaliyete geçişinden epey bir zaman geçmiş olmasına rağmen çevre düzenlemeleri ve altyapı işleri bitmeyen Marmaray istasyon bölgesi, hâlen Üsküdar için yalnızca bir geçiş noktası konumundadır. Marmaray yolcularının %27'si Üsküdar İstasyonu'nu kullanıyor, diğer taraftan da bu gelişme vapuru tercih eden yolcu sayısının azalması ile sonuçlanıyor.²

Uzun yıllar insanların toplandığı bir mekân işlevi gören meydan, Marmaray'ın yapımından sonra yeni bir çehre kazanmış, Marmaray'ın müştemilatı meydanın mevcut alanını oluşturmuştur. Etkinliklerini gerçekleştirmek için uzunca bir süre kıyıya yanaştırmış olduğu gemiler ya da yüzer iskeleleri kullanan belediye, etkinlik aylarının haricinde de bu iskeleleri kaldırmamış; daha önce meydanda yapılan bir takım faaliyetler buralarda gerçekleştirilmeye devam edilmiştir.

Öte yandan, meydandaki hareketlilik üst bölgelere kaymış, Üsküdar Belediye binası çevresinde oldukça canlı bir açık mekân ortaya çıkmıştır. Gerek sosyal etkinlikler gerekse de kafe vb. mekânlar bu bölgede yoğunlaşmaya başlamıştır. Üsküdar'ın sahil kesimindeki konser, fuar vb. kimi etkinlikler de Bağlarbaşı'nda kültür merkezinin geniş mekânına kaydırılmıştır. Ancak Marmaray'ın faaliyete geçmesi ve sahil şeridinin yapılan dolgu ile genişletilmesi sonucu elde edilen yeni mekân, pek çok etkinlik için Üsküdar Meydanı olarak anılmış, sahil bo-

Şekil 1: Akıllarla ayrılan ve parçalı bir algı oluşturan merkez.

2 <http://www.haberturk.com/yasam/haber/913296-marmaray-icin-carpici-rakam> 'de 10.05.2015'de erişildi.

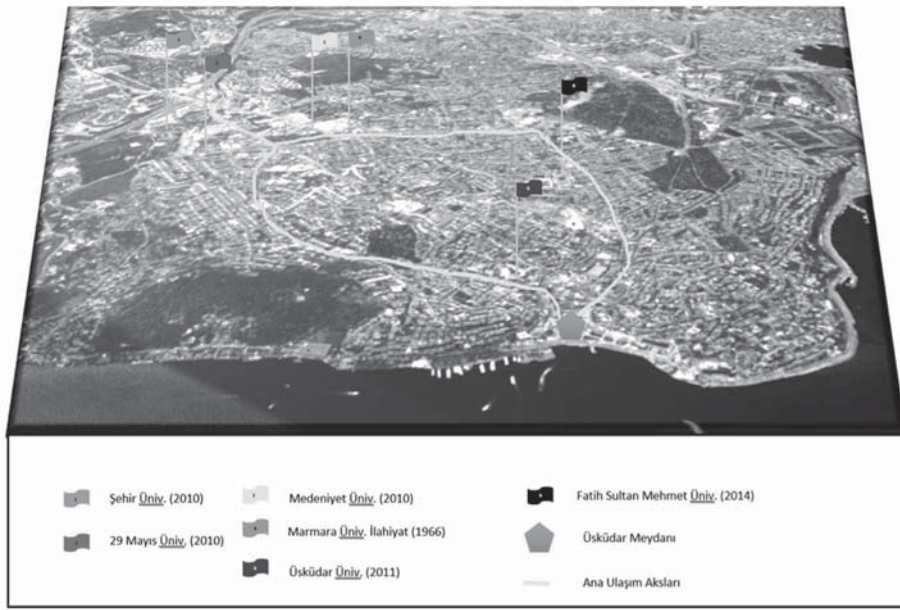
yunca lineer biçimde kurulan çadırlarda, kermes, fuar, sahaf günleri ve etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Gelinek noktada, Üsküdar merkezinin Şekil 1'de belirtilen akslarla parçalanmış bir algı oluşturduğundan bahsetmek mümkündür.

Üsküdar'da Parçaları Birleştiren ve Yeni Bir Kamusal Alan Üreten Gençlik

Üsküdar Meydanı, tarihsel bellekteki parçalı formunu Marmaray sonrasında da sürdürmüştür. Meydana ilişkin algı bugün de parçalı yapısını sürdürmektedir. Meydan neresi sorusuna bugün, mekânın kullanıcıları tarafından verilebilecek tek bir yanıt bulunmamaktadır. Makro planda, meydanın nirengi noktaları olan külliye ve meydan çeşmesi de devam eden inşaat çalışmaları sebebiyle ve alanı bölen yüksek refüjlerin de etkisiyle erişilememekte ve/veya algılanmamaktadır.

Parçalı yapısına rağmen Üsküdar Meydanı (ya da meydanlarından biri) kamusal etkinlikler için adres olmaya devam etmektedir. Üsküdar Belediyesi binasının önü, vapur iskelelerinin önü, sahil şeridi ve Marmaray'ın çıkış kapılarının önündeki alanlar çeşitli etkinlikler ve faaliyetler için kullanılmaktadır. Yürüyüş içeren etkinlikler Hâkimiyet-i Milliye caddesinde gerçekleşmekte, bu gibi etkinlikler Ahmediye meydanı ile sahil arasındaki alanda yapılmaktadır. Kısa bir zaman öncesine kadar, geç vakitlerde kendi kabuğuna çekilen Üsküdar'da bugün üniversite öğrencilerinin sebep olduğu bir uyanıklıktan bahsedilebilir. Meydanın, artık kullanışa elverişsiz ve ulaşım düğümü şeklindeki görüntüsüne rağmen, alt odaklarda gelişen meydancıklar, genç nüfusun boş zaman etkinliği için yöneldikleri adresler olmaktadır. Yalnız açık mekânlar ve ticarileşme baskısı değil; pek çok sivil toplum kuruluşunun da bugün Üsküdar'ı bir etkinlik alanı olarak görmeye başlaması bu süreçle irtibatlıdır. Üsküdar'a ilişkin farklı durum ve bu çalışmada vurgulanmak istenen konu, toplumsal çıktılara sahip bu sürecin ulaşım kararlarının sonuçlarının alınmasından çok önce, üniversiteleşme ile ilgili olduğudur. Gerek, üniversite gençliğine gece gündüz hizmet eden bir mekân örgütlenmesinin doğması, gerekse kültürel ve sosyal etkinliklerin, üniversite gençliğini örgütlemek üzere kurumsallaşması; düne kadar hemşeri derneklerinin inşa ettiği bir kamusal alandan farklılaşan daha genç ve yeniliklere açık bir kamusal alanın inşa edildiğini düşündürmektedir.

2015 itibarıyla İstanbul'da yer alan 49 üniversiteden 6'sının, Üsküdar merkezle ve meydanla doğrudan irtibatlı yerleşkesi bulunmaktadır. Şekil 2'de bu yerleşkelerin

Şekil 2: Üsküdar merkezle ilişkili üniversite yerleşkeleri ve yerleşme tarihleri (Google Maps kullanılarak üretildi).

kuruluş tarihleri ile birlikte Üsküdar merkezle olan ilişkisi görülmektedir. Üniversite gençliğinin Üsküdar Meydanı ile irtibatlı bir biçimde, barınma ve gündelik ihtiyaçlarını giderme, boş vakit değerlendirme ve rekreatif amaçlı mekân kullanımları doğrultusunda, Üsküdar'da önemli değişiklikler olduğu gözlemlenmektedir. Kuşkusuz, Üsküdar'daki değişimi yalnızca üniversitelerle irtibatlandırmak doğru olmaz. Karayolu ulaşım akslarındaki yeni düzenlemeler, raylı sistemlerin

Avrupa yakası ile kurduğu yeni bağlantıların ve bu ulaşım değişiklikleri ile birlikte, Altunizade-Ümraniye aksının, uluslararası iş merkezleri ile gelişme seyri göstermesinin de bu değişime etki ettiği söylenebilir. Gerek yerel yönetimlerin gerekse özel teşebbüsün Üsküdar Meydanı'nı gün yüzüne çıkartmaya dönük müdahaleleri; bölgenin gece-gündüz hareketli bir merkez olması doğrultusunda alınan kararlar; açılan yeni birimlerin hareketlilikleri ve bu birimlerin kamusal yaşamdaki tercihleri daha dinamik olan gençleri hedef alması gençlerin bu meydana yeni kamusalıklar üretmesini sağlamıştır.

Üsküdar Meydanı'nda üniversite sayısının az olduğu dikkat çekmektedir. Görece merkeze ve meydana uzak alanlardaki üniversite öğrencileri, yine meydanın geleneksel işlevinde olduğu gibi, Üsküdar'a *inmekte* ya da *gitmektedir*. Üsküdar, alışveriş yapılan, çarşı niteliği taşıyan bir kimlikten yavaş yavaş sıyrılmakla bir-

likte, giderek üniversite gençleri için boş zaman aktiviteleri, eğlence ve dinlenme mekânı hâlini almaktadır. Meydan ve çevresindeki kafeler, kitapçılar, sanat atölyeleri, çay ocakları vb. mekânların sayısı hızla artmaktadır.

Üsküdar'ın İskele, balaban ve çarşı olarak parçalanmış kamusal yaşamının, bu süreçteki mekânsal müdahaleler ile belirginleştiğine temas edilmişti. Marmaray çıkışları ve iskele ve otobüs durakları ile irtibatla akışların kestiği bu merkez hüviyetini, bütün parçalarda ortak bir demografiye sunulan hizmet birimleri ile birleştiği görülmektedir. 2005 itibarıyla kafe ve benzeri mekânların, gece gündüz yemek yenilebilecek görece ucuz lokantaların, kültürel ve sanatsal birimlerin bugüne göre yok denecek kadar az olduğundan bahsetmek mümkündür. Üsküdar merkezin “muhafazakâr” kimliğinin, ona yavaş bir yaşam sunduğu hâlde, ulaşım-erişim hareketliliği, gün içerisinde üniversite gençliğinin oluşturduğu yoğun yaya trafiği, her geçen gün meydan ve onu çevreleyen fiziksel çevre için ortak bir kitlenin hizmetinde dönüşümleri ortaya çıkartmaktadır.

Üsküdar Meydanı'na açılan sokaklarda nargile içilen mekânların sayısı hızla artmış ve bu mekânlar daha çok gençler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Nargile içilen mekânların İstanbul Tophane'de oluşturduğu değişim ve kamusal yaşamın bir benzerinin Üsküdar'da da görülmesi; kamusal mekânların ve pratiklerin bu değişimden etkilenmesi söz konusu olabilir. Bunların yanında kafe, çay ocağı, pastane vb. mekânların sayısının artması gençlerin Üsküdar'ı daha fazla kullanmalarına sebep olmaktadır. Geçmişte daha yoğun bir biçimde Kadıköy ve Beşiktaş ilçelerinin meydanlarını ve merkezlerini kullanan gençlerin giderek Üsküdar'da kendilerini konumlandırmaya başladıkları görülmektedir. Bu durumun temel nedenlerinden biri ulaşımın daha rahat olmasını yanı sıra meydan düzenlemeleriyle birlikte yaşanan değişimdir.

Meydanla ilişkili sokaklarda sanat evleri, kitapçılar, sanat atölyeleri, özel kütüphaneler vb. kültürel ve sanatsal mekânların da oluşmaya başladığı görülmektedir. Üsküdar'ın geçmişinde de önemli yeri bulunan geleneksel sanatlara olan ilgi, atölyelerin ve galerilerin açılmasına neden olurken gençlerin bu mekânlarla yakın bir ilişki kurdukları söylenebilir.

Üsküdar Meydanı'nın oluşmasını sağlayan iki külliye meydandaki ulaşım düzenlemeleri sırasında restore edilmeleri ve yeniden kullanıma açılmaları, meydandaki kitleyi bu külliyelerin bahçelerini tercih etmeye yöneltmiştir. Mih-

rimah Sultan Cami, Yeni Valide Cami (Gülnuş Emetullah Valide Sultan Cami) ve bunların bahçeleri giderek daha fazla insanın vakit geçirdiği mekânlara dönüşmüştür. Geçmişte her iki caminin bahçesi transit geçişler için kullanılırken artık sabit mekânlar olmuştur. Özellikle gençler tarafından kullanılan bu mekânlar, hem bir buluşma noktası hem de dinlenmek ve vakit geçirmek için kullanılan mekânlara dönüşmektedir. Yerel yönetimlerin ve STK'ların düzenlediği faaliyetlerle de bu mekânlar etkinlik alanlarına dönüşmekte ve yeni kamusalıkların oluşmasına neden olmaktadır.

Marmaray'ın yanı sıra, Ümraniye ve Beykoz aksının buluşma noktası olan, Beşiktaş ve Eminönü ile yakın ilişkisi olan Üsküdar Meydanı, gençler için bir *buluşma noktası* olmuştur. Kadıköy Meydanı'nda Haldun Taner Sahnesi, Taksim Meydanı'nda AKM (Atatürk Kültür Merkezi) buluşma noktası iken Üsküdar'da farklı noktalar oluşmaktadır. Marmaray'a giriş yapılan kapılar, meydanı çevreleyen camiler ve bahçeleri, meydana bakan kafeler giderek *buluşma noktası* hâline gelmektedir.

Sonuç

Kentsel mekânın yeni biçimleri hız ve hareket ekseninde şekillenmekte ve kentsel mekânlar yeni işlevler kazanmaktadır. Üsküdar için bugün en büyük tehdit kamusal alanın ticarileşmesi, henüz farkındalık kazanılamamış تنها köşelerin, toplanmaya değil tüketim mekânlarına imkân tanınmasıdır. Burada, tek bir kamusal alanın değil, kamusalıkların arayışında bir yeni mekân oluşumu ile karşı karşıya olunduğu söylenebilir. Geçmiş yüzyıllarda deniz kıyısının, bugünse rayların yeniden çizdiği Üsküdar meydanına bakıldığında işlevlerin önemli ölçüde değiştiği görülebilir.

Üsküdar meydanında son on yılda yaşananlar, ilçede açılan yeni üniversiteler, Marmaray'ın ulaşımına açılması vb. değişimler parçalanmış kamusalığı saçaklandıran kafelere, gençler için *takılma mekânlarına* çoktan uç verdi. Bu uçlarsa gezenlerin sergilemek istedikleri yeni biçimleri de oluşturmaktadır. Gençliğin kamusalığı, bağımsız birimler olmaktan daha çok kolektiftir. Aslında bu durum biraz Üsküdar'a özgü de denilebilir. Burada genç olarak tanımlanan insanlar, başıboş bırakılacak bir tenhalıktan uzaklar. Bu durumu zorlayan bir mekân ve ilişki ağları, artan genç nüfusu yeni meydancıklarda ağırlasa da erişilebilirlik problemleri ile dolu yeni imkânların kapalılığına da sürüklemektedir. Buradaki en önemli vurgu ise kent yazınında yalnızca ulaşım ve fiziksel kararlardan ileri geldiği düşünülen değişimlerin

ve dönüşümlerin, bu koşulla birlikte fakat daha belirleyici biçimde, daha tabandan bir dinamizmle kendini var ettiği. Üsküdar örneğinde görülebileceği gibi ulaşım kararlarının sonuç vermesinden daha önce mekânsal örgütlenmeyi ve kamusal alanı inşa eden yeni cazibeleri var eden üniversiteleşmeyle birlikte bölgede yoğunlaşan genç nüfustur. Gençlik, çok kısa bir zaman içinde Üsküdar örneğinde oldukça belirleyici ve göz ardı edilemeyecek bir aktör olarak şehircilerin tahmin edemeyeceği bir değişimin aktörü konumuna gelmiştir. Kamusal alanı ve oradaki müzakereyi gençlerin hareketlilikleri ile belirlediği bir dönüşümün gerçekleşmesi söz konusu olacaktır. Kentsel dönüşüm süreçlerinde gençlerin konumlarının ne tür kamusal alanlar oluşturacağını ortaya koyabilecek yeni araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Öte yandan gençlere yönelik mekânsal örgütlenmelerin, toplumun diğer unsurlarını – örneğin aile, yaşlılar, engelliler, kadınlar– meydana uzaklaştırması, onları kamusal mekân kullanımı ve kamusal alanı inşa etme süreçlerinin dışında bırakması, sağlıklı bir sonuç doğurmayacaktır. Gençlerle birlikte ve onların tercihleri, yenilik talepleri ile zenginleşecek bir kamusal alanın inşası ise, kamusal ve sivil düzeyde bir imkân olarak görülmektedir. Üsküdar örneğinden yola çıkarak kamusal alanın yerele özgü bir toplumsal formasyonu beraberinde getireceği göz önünde tutularak mekânın da buradan çıkarılacak ilkelerle örgütlenmesi, bir aradalık, aktivite ve organizasyon kültürü içinde bir siyasal zemini temin etme imkânına sahiptir.